

forskerne, de arkivansatte eller innsamlerne sto mer eller mindre fjernt fra "folket", for "folket" er uansett politisk standpunkt en ideologisk konstruksjon tatt i bruk for ulike formål. Kanskje man finner den tyngste kritikken fra 1970-tallsetnologene knyttet til objektifisering av (folke)kulturen. Ser man nærmere på f.eks. Frykmans kritikk, er den like mye en kritikk av arkivenes registreringssystemer, altså av de kontekstløse samlingene. At tradisjons-samlingene for ettertiden blir kontekstløse, er et premiss som jo (stiltiende) aksepteres også av Fredrik Skott. Konteksten må rekonstrueres, og bare i beskjeden grad er det faktisk mulig.

Fredrik Skott har overbevisende argumentert for at svensk tradisjonsinnsamling i første del av 1900-tallet ikke var noe entydig borgerlig-nasjonalistisk prosjekt. Men likevel kan vel prosjektet ha vært "borgerlig" – om man ikke gjør begrepet til et politisk begrep? Det er fristende å anta at tradisjonsforskningen i hvert fall forble et borgerlig prosjekt i kulturell forstand. Den handlet om å forstå "de andre" via den kulturelle elitens språk, metoder og institusjoner. At man også i politiske radikale kretser var opptatt av folketradisjonene, kan tolkes som en slags kulturell selvproletarisering: Arbeiderne fikk en historie, en tradisjon og en nasjonal tilhørighet først dersom de kunne kobles til bøndernes historie. Dermed aksepterte man samtidig at arbeiderne som del av det moderne, urbane industriprosjektet var rotløse, historieløse og tradisjonsløse. Michel Foucault ville antagelig i møte med dette hatt atskillig å si om hvordan maktens språk slår innover og umyndiggjør de undertrykte.

Disse kritiske poengene skal imidlertid ikke på noen måte stenge for det som er mitt hovedintrykk: Fredrik Skott har skrevet en grundig, veldokumentert og ikke minst overbevisende studie. Synet på den svenske tradisjonsinnsamlingen og tradisjonsforskningen i første del av 1900-tallet må etter dette revideres. Skotts undersøkelse gir også mange viktige perspektiver på situasjonen i andre nordiske land.

Arne Bugge Amundsen, Oslo

Björn Ohlsson: *Vi som stannade på Volvo – en etnologisk studie om äldre bilindustriarbetarens arbetsliv och framtidsplaner*. Bokförlaget Arkipelag, Göteborg 2008. 352 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85838-75-2.

Sverige har en åldrande befolkning där en minskande andel förvärvsarbetande ska försörja en allt större andel

pensionärer. Kan problemet lösas genom att pensioneringen skjuts upp och att arbetslivet på så sätt förlängs några år? Tendensen finns redan; pensionsreformer premierar den som inte slutar arbeta före 65 års ålder. Helst ska man jobba vidare till 67, eller kanske ännu längre. Men vill man och klarar man det efter 30–40 år i intensivt rationaliserat och effektiviserat industriarbete?

Etnologen Björn Ohlsson tar sig an frågorna genom att samtala med äldre arbetare, fackligt förtroendevalda samt tjänstemän vid Volvo Torslandaverken i Göteborg. Han vill veta vad de många åren på Volvo har betytt för arbetarnas inställning till livet och arbetslivet, liksom hur de ser på förutsättningarna att fortsätta arbeta fram till den reguljära pensionsdagen. Platsen för materialinsamling är väl vald. Göteborg är starkt industriberoende och redan på Volvo Torslandaverken fanns 5 528 anställda vid undersökningsåret 2005. Hur många som blir kvar efter Volvos senaste varsel innevarande vinter är förstas oklart – ämnet har en särskild aktualitet idag när fordonsindustrin krisar.

Avhandlingens empiriska stomme utgörs av inspelade och transkriberade intervjuer med 16 äldre arbetare. Informanterna valdes ut i samverkan med arbetsledningen och intervjuerna gjordes med företagets medgivande under arbetstid. De intervjuade är med få undantag anonymiserade. Vid sidan om intervjuarbetet har författaren också gjort anteckningar och observationer vid sina besök på Volvo, men ingen deltagarobservation.

Volvoandan och globaliseringen

I Björn Ohlssons analys är kapitalet/företagsledningen en ständigt närvarande maktstruktur som anger förutsättningarna för arbetsprocesserna och för arbetarna. Synliga och osynliga maktförhållanden begränsar individernas inflytande, men det finns ändå arbågsutrymme. I sociologen Anthony Giddens efterföljd ser författaren människor som väljer mellan olika handlingsalternativ och som kan påverka de sociala situationerna. Med det historiematerialistiska perspektivet hamnar klassbegreppet i centrum – klass som objektiv tillhörighet och som subjektiv identifikation anser författaren vara mer betydelsefullt än bestämningar som generation, kön eller etnicitet när arbetsfördelning och maktförhållanden i arbetslivet ska förstås. "Klass händer" genom en process där människors gemensamma erfarenheter känns, gestaltas och artikuleras – skriver författaren, med hänvisning till historikern E.P. Thompson – och klassmedvetande blir då resultatet av subjektiva erfarenheter av underordning, av solidaritet och konflikt.

Volvo framställs som ett tidigare rätt ambitiöst företaget då det gällt omsorgen om den äldre arbetskraften. Här fanns t.ex. satsningar på seniorarbetsplatser och seniorarbetslag med lägre produktionskrav. När rationaliseringar och outsourcing på 1990-talet skapade övertalighet inrättades en serviceenhet med enklare arbetsuppgifter och en rehabiliteringsverkstad som underlättade återkomsten från långtidsjukskrivning. Allt detta ingick i konceptet ”Volvoandan”, ett slags brukskoncept, ett särskilt sätt att tänka och förhålla sig till varandra. ”De positiva inslagen i bruksandan vägde upp en del av underordningen på arbetsplatsen”, skriver författaren.

Men merparten av Volvoandans samhörighet anses ha försvunnit med P.G. Gyllenhammar och gick definitivt förlorad efter Fords övertagande 1999. Idag ska man tävla med varandra, snarare än att skapa gemenskaper, ansåg en av informanterna (s. 142). Senioravtalen utvecklades successivt och av flera seniorbaserade avdelningar fanns 2005 bara två kvar. En sådan kvarstående reträttplats karaktäriserades som en ”soptipp för gamla och arbetsskadade”, som ”sista stationen” eller ”dödens väntrum”. Beteckningarna får en allt oförsonligare klang samtidigt som de multinationella företagen jagar konkurrensfördelar. Har Ford några halvtomma bilfabriker någonstans i Europa så måste de anställda pressas allt hårdare för att man ska kunna behålla den lokala produktionen. Extra åtaganden för äldre arbetskraft kommer då knappast i fråga. Istället eftersträvas sjukskrivning eller förtida pensionering för att hålla kostnaderna från företaget. Funnes inte lagen om anställningsskydd så skulle de äldre arbetarna antagligen bara avskrivas, enligt informanterna. ”De senaste fyra åren (från 2000) har man ifrågasatt mycket och effektiviserat” (s. 93), ”men, det funderar man ju på, hur mycket pengar kostar det samhället? Skattebetalarna?” reflekterar en facklig företrädare (s. 301).

Varför ska man arbeta?

Ska man arbeta för att leva eller ska man leva för att arbeta? För akademiskt verksamma är frågan inte alltid helt självklar; pensionsdagen kan i bästa fall vara ointressant – i värsta fall utgöra ett hot. För avhandlingens informanter var svaret entydigt: inkomsten var det helt avgörande skälet till att man gick till fabriken. Man hade valt att arbeta på Volvo p.g.a. den relativt goda inkomsten – och den var skälet till att man stannat kvar.

Samtidigt sågs arbetsuppgifterna som mindre viktiga än kamratskapen. Det kan tolkas som att betoningen av

den sociala gemenskapen kompenserar för monotona och trista arbetsuppgifter, menar författaren, med hänvisning till den nyligen bortgångne etnologen Magnus Mörcks avhandling *Storstadens livsstilar och boendekarriärer: en etnologisk intervjuundersökning från 80-talets Göteborg* (1991). Betoningen av kamratskapen kan också ses som ett försvar mot den underordning som fabriken skapar och här refereras förstas sociologen Sverre Lysgaards klassiska studie *Arbeiderkollektivet: en studie i de underordnedes sosiologi* (1961).

En instrumentell inställning till lönearbetet var alltså ett grundläggande förhållningssätt bland informanterna. De som hade mer kvalificerade uppgifter visade större engagemang, men avhandlingens informanter var äldre, deras höjdpunkt inom bilproduktionen var nådd och passerad. Arbetets knep och erfarenheter är färskvara; när en ny bilmodell introduceras blir de gamla färdigheterna med ens anakronistiska och värdelösa. Majoriteten av informanterna räknade därför dagarna till dess man fick ett erbjudande om avtalspension eller liknande. De gillade inte förändringar, de ville inte lära sig något nytt och de ville ha en lugn och trygg arbetsplats. Det låter uppdraget, och författaren menar att hållningen är klassrelaterad. Det är också så att kroppen sade ifrån – ett par, tre decennier i industriarbete hade satt tydliga spår. ”Alla har ju ont någonstans, är det inte knän så är det axlar eller annat”, vittnar Anna som var 59 år då intervjun gjordes (s. 203).

En intressant fråga är förstas om man haft med sig sin instrumentella hållning då man började arbeta inom industrin, eller om den formats av arbetets förhållanden. Författaren vill svara ja på båda frågorna; den inställning man burit med sig bekräftades och förstärktes av arbetsplatsens utformning och av de värderingar som skapades i arbetet. Allt i enlighet med författarens grundsyn att klassperspektivet är en kulturell process.

Klass, etnicitet, kön

Informanterna var arbetare. Men såg man sig ingå i en arbetarklass, och i vad mån talade man alls om klass? Det visade sig att när begreppet ”klass” användes så var det knappast i marxistisk mening. De svar författaren får hänvisar framförallt till ekonomiska förhållanden, om ”de rika” respektive ”de som är fattiga”. ”Ja det är ju arbetarklass och sen de rika”, förklarar en informant. Och din klasstillhörighet, frågar författaren. ”Ja, det är ju arbetare. Sen om man ändrar sig om man skulle vinna på lotto eller sånt, det kan man ju tänka”, skattar informanten (s. 221). Ungefär så tycks det ha låtit genomgående.

Det är först när samtalet länkas till tjänsteposition som tydligare ”vi” och ”dom” framträder. Författaren arbetar idogt för att söka synliggöra klassperspektivet och olika aspekter på makt och motstånd och han visar hur de vardagliga erfarenheterna i arbetslivet kommer till uttryck i en särskild klasstillhörighet. Jag tycker att han lyckas med detta, men hans intervjumaterial erbjuder en rätt anemisk empiri och ibland tvingas han till övertolkningar för att få analysen på plats. En period av deltagarobservation hade säkert gett författaren ett mer övertygande material än det som de handplockade informanterna kunnat bidra med för den här centrala frågeställningen.

Också etnicitet och kön är onekligen bestämningar ”som har betydelse för hur människan formar sitt liv och ser på verkligheten ...” (s. 220), men författaren väjer här för fördjupningar. Volvo har alltid haft en stor andel invandrade arbetare, i synnerhet var det fallet under 1970-talet. Och här har alltid arbetat såväl män som kvinnor. Mångfalden har varit ett normalstillstånd och etnicitet eller kön har därför inte varit särskiljande på samma sätt som identiteterna arbetare respektive tjänsteman. ”Arbetare” – menar författaren – är därför informanternas viktigaste och avgörande tillhörighet i ett normbundet kollektiv, vars samlevnad baserades på samma outtalade kulturella grundbultar som Billy Ehn formulerat i *Arbetets flytande gränser – en fabriksstudie* (1981, s. 108): ”Du skall inte bete dig som om du tyckte du är bäst. Du skall inte visa nedlåtenhet mot en arbetskamrat. Du skall inte pracka på andra dina åsikter. Du skall inte vara oberäknelig eller ’stöddig’. Du skall inte vara snarstucken. Du skall inte smita från jobbet så att arbetskamrater blir lidande.”

Ett hållbart arbetsliv?

Avhandlingen visar övertygande hur industriarbetet format sina utövare, och hur en arbetarkultur utmejslats i en process där erfarenheter, värderingar, sociala och materiella förhållanden samspelat. Bilfabriken har förstärkt arbetarnas instrumentella inställning, ty även om gemenskapen på arbetsplatsen värderas högt präglas situationen ändå av maktlöshet och underordning.

Och hur var det då med viljan att stanna längre i förvärsarbete? Undersökningens slutsats är att det alls inte är önskat av arbetarna. Efter många år i det fysiskt krävande industriarbetet har både män och i synnerhet kvinnor fått skador av olika slag. Fysiska och medicinska förhållanden talar därför för att man borde avsluta sitt lönearbete så snart tillfälle bjuds. Såväl förväntningar på erbjudanden om avtalspension som klassbaserade

normer om rättvisa och jämlikhet understödde tanken om att yrkesverksamheten borde ända innan kroppen var helt nedsliten.

De flesta informanter hoppades alltså kunna lämna fabriken vid 60 års ålder, eller ännu tidigare. Det som hägrade var ”den tredje åldern” då man skulle njuta sitt otium som frisk pensionär. Slutsatsen blir således att den grupp äldre arbetare som skildras i *Vi som stannade på Volvo* inget hellre önskade sig än att med så goda villkor som möjligt snarast få lämna Volvo.

Anders Björklund, Stockholm

Liselotte Bergström: *Gräddat – Brödkultur under järnåldern i östra Mälardalen*. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet 2007. 328 s., ill. English summary. ISBN 978-91-89338-16-6.

Arkeologiska avhandlingar ligger normalt utanför denna tidskrifts bevakningsområde, inte minst för att de ofta undersöker förhistorien; såväl metoderna som materialet för att koda vetenskapen är ofta annorlunda mot kulturhistorikerna. Men med Liselotte Bergströms avhandling *Gräddat* finns flera anledningar till att göra ett undantag. Den lyfter fram brödet som alltjämt är en central kulturbärare (man kan häpna över att idag har den genomsnittliga bröd- och bakverkskonsumtionen i Sverige ökat med nästan 45 procent till ca 75 kg/år under den korta perioden 1990–2006). Och det kan vara av intresse att se närmare på hur en av våra systervetenskaper hanterar det som är etnologens och kulturforskarens mest förtätade begrepp: kulturen. Bergströms avhandling bildar också den viktiga förlänken till några av matetnologins mest centrala verk: Åke Campbells *Bröd* (1950), Nils-Arvid Bringéus studier av brödbakning (t.ex. Bringéus 1970) och självklart till Keylands opus magna om den svenska allmogekosten (1919). I denna anmälan kommer jag att uppehålla mig mest vid de kulturella aspekterna på avhandlingen och de arkeologiska dito får ett mer informativt uttryck.

Brödet är ett ovärderligt medel för att komma åt de värden och samtal som människor delar. Det berättar om val och bortval i en kamp om tolkningsföreträde och utser en slutlig segrare (och förlorare). Bergströms spännande avhandling är en analys av gravlagda bröd funna vid utgrävningar av brandgravar i östra Mälardalsområdet, med fokus på Stockholms län och särskilt järnåldersboplatserna på Helgö och i Birka. Redan här